

ՄԱՐԻԱ ՃԷՅՔԸՊՍԸՆ (ԵԱԳՈՊՍԸՆ), «ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ 1907-1919
ԽԱՐԲԵՐԴ», Դանիերէն ձեռագիր բնագրէն քարգմանեցին Ներսէս
Նպս. Բախտիկեան [եւ] Միհրան Սիմոնեան, Անքիլիաս, 1979 (Նե-
րածական՝ էջ Է-ԼԱ, Բնագրի հայերէն քաղմանութիւն՝ էջ 1-380 +
Դանիերէն ձեռագիր բնագրի լուսապատմէն՝ էջ 1-963) :

Պատկարելի եւ հաստատօր հատոր մը՝ Մարիա Ճէյքըպօրնի «Օ-
րագրութիւն»ը ոչ առաջինն է իբր տեսակին մէջ, ոչ ալ գուցէ պիտի ըլ-
լայ վերջինը : 1916 թ.ին՝ Եռհաննէս Լեփսիսուի «Գաղտնի տեղեկա-
գիր»էն, դեասպան Հէնրի Մորկընթոյի յուշերէն, Հենրի Պարպիի տկա-
նաստեաի վկայութիւններէն ետք քաղմաթիւ ուրիշներ գրեցին ու հրա-

տարակեցին իրենց անձնական վկայութիւնները Հայկական Տասնհինգի անցքերուն մասին: Օսմանեան Կայսրութեան սահմաններուն մէջ աշխատող եւ այսօր իրենց անունով հրատարակուած յուշագրութիւններու որպէս հեղինակ ծանօթ մխիթանարներէն կարելի է յիշել անունները Կրիմին, Նափին, Ըշքրին, ձերբորտին եւ տասնեակ ուրիշներու: Անոնց գործերուն միան կարելի է տակաւին աւելցնել վկայութիւնները Յայէզ Էլ-Ղասէճնի, Մարթէն Նիլրահի եւ Արմին Վակների: Վերջապէս՝ պէտք չէ մոռնալ վերջին տասնամեակի ընթացքին լոյսին բերուած դործերը Փափո Քունցլերի, Հ. Ու. Կլաքլըրի, Սթենլի Է. Քերի եւ վերահրատարակուած յուշագրութիւնը Հայր Իսհազ Էրմելիի:

Այս անուններուն միայ Էկա աւելնալու նաև անունը դանիացի մխիթարուհի Մարիա ձէյքըսթրնի, որ, Վեհափառ Սորէն Ա.—ի իսկ բառերով՝ «Մարմնացեալ խղճի այդ ներկայացուցիչներէն մէկն է, որ ամբողջ վաթսուս տարիներ, իր երիտասարդական շէն ու կենսունակ տարիքէն սիսեալ, անտեսելով ամէն հաճոյք ու վայելք եւ արհամարելով ամէն վտանգ, հետեւեցաւ Մեծ Վարդապետին, Տիտուս Քրիստոսի պատգամին, եւ այցի Էկա բաղմաշարչար հայ ժողովուրդին, — անոր իրաւագուրի զաւակներուն, մերկին ու անօթիին, հիւանդին ու վիրաւորին, որրին ու որբուհիին, այրիին ու ձերտնիին եւ մեծագոյն հաճոյքն ու երջանկութիւնը դատաւ դանոնք սիսփելու եւ միւլթարելու, դանոնք պատասպարելու եւ խնամելու գերազանցօրէն նուիրական եւ մարդասիրական գործին մէջ»:

«Օրագրութիւն»ի ընթերցումէն ի յայտ կու գայ, որ ձէյքըսթրն չէր մտադրած հրատարակութեան համար պահել օրագրութիւն մը: Մխիթարուհիին գործը ցոյց կու տայ, որ ինք գրեց յաճախ ինքզինքին համար ու Էրեմէն նաև՝ դանիացի ժողովուրդին, եւ մանաւանդ գանուհիներուն համար, ինչպէս որ զրեց պարպուելու համար իր առօրեան աւցոյղ յաշումներէն, խոտօքներէն եւ փոթորումներէն աւելին՝ «Օրագրութիւն»ը ցոյց կու տայ որ օրերու վաղըին մէջ այս գանուհիին հասաւ շրջանի մը՝ երբ որոշեց այ ձեռք շաննել իր տեսարկը եւ մոռնալ այն՝ ինչ որ կը պատկանէր անցեալին:

«Օրագրութիւն»ը կ'ընդգրկէ 7 Սեպտեմբերի, 1907 թ. և 6 Օգոստոսի, 1919 թ.ի միջև ինկած ժամանակաշրջանին հետ առնչուող գէպքերը, որոնք կը տարածուին Պարբերդի, Մալաթիոյ, Սերաստիոյ եւ անոնց անմիջապէս քովի կը դրնուող վայրերու մէջ: Այդ վայրերէն յականջ անուանել կը յիշուին Մեղիբէն, Հիւսէյնիկը, Մօրենիկը, Սուլուն կամ Սուլապեղը (Թիլիատին), Քեսրիկը կամ Կայսրիկը, Գեղվանքը, Կէօլճիւքը, Քերիկը Սանը, Բերին, եւ ուրիշներ:

Բաղմաթիւ և ն անոնք, որոնք կը սողանցեն «Օրագրութիւն»ի էջերէն: Անոնք Նիքոսա Գելճճի գասախօսներն են, Պարբերդի, Մալա-

թիւոյ, Մեղիբէի եւ շրջակայ այլ վայրերու աւետարանական համայնքի պատկանող մատուրականներ, կրօնականներ, ազատ ասպարէզի մարդեր կամ պարզ հայեր, նաեւ՝ կրօնական առաքելութեան քույրերն ու կրօնականները, պետական իշխանաւորները, թուրք համայնքին ներկայացուցիչները, եւ հայ, թուրք, բերտ հիւանդներն ու հայ որբւայրիներն ու որբուկները: Ամբողջական դարձնելու համար այս մատենին բովանդակութիւնը, անհրաժեշտ է տակաւին նշել անկէ ներս առկայութիւնը Հայկական Տասնհինգին առօրեան մանրամասնող զէպօքերուն: Եւ ի վերայ այս ամենայնի՝ քրիստոնէութեան եւ անոր խորունկ հաւատքին, աստուածապաշտութեան եւ մարդասիրութեան անսահման գրեւորումին, եւ մէկ մասին՝ ճակատագրապաշտութեան:

Ճէյբըպարն կու տայ ոչ թէ լոկ իր տեսածները, կ'արձանագրէ ոչ միայն իր լսածները՝ իր պարտականութեան եւ առաքելութեան ընթացքին իրեն հասած, այլ անոնց հետ նաեւ իր տեսակցութիւնները Խարբերդի, Մեղիբէի, եւ շրջակայքի թուրք իշխանաւորներուն, զինուորական գեղապարներուն եւ նոյնիսկ հայոց ջարդերը իրադրօնելու սահմանուած սփռողորժներուն հետ: Ահա թէ ինչու համար այսօր իր Վերադարձութիւնը կը գլխնու վաւերաբային գորութիւն:

Ճէյբըպարն իր օրագրութիւնը կը սկսի Տանիմարբայի մէջ, եւ առ այդ ստաջին գրանցումն անոր կու դայ Քոփէնհակէն, ահա թէ ինչու համար Վերադարձութիւնն մէջ կարելի է հանդիպել բաղմաթիւ հասուածներու, որոնք հազիւ թէ կ'աղերսուին Հայկական Տասնհինգին հետ: Ճէյբըպարն անսահման նուիրարբուծ մը ունի հայութեան հանդէպ այն բոլոր հասուածներուն մէջ, որոնք կը խօսին Հայուն դողդոթայէն, անոր տառապանքին եւ արիւնումէն: Մարդկային էակին հանդէպ անսահման սէր ու գուրգուրանք ունեցող այս կիներ սակայն, զըսուած առելութեամբ մըն է որ կը զրէ իր տողերը, երբ կը խօսի ջարդարարին մասին: Դէպօքերու գրանցումին մէջ մերթ կը բորբոքի մարդու եւ հաւատացեալ քրիստոնեայի արիւնն իր երակներէն ներս, յըստակ կը դառնայ Հրայրքը ներքին խռովքին, սակայն քրիստոնէական վարդապետութեան կշիռը կու դայ գրուանի ներքեւ զնելու ամէն ինչ: Նոյն ատեն անիկա կը զիմէ Երկնաւորին եւ ոյժ կը խնդրէ անկէ դիմանալ կարենալու համար այս մարտիրոսութեան: Մերթ կը փորձէ վերլուծել ու տարազել պատահարները կամ տեսակցութիւններ իշխանաւորներու հետ՝ սակայն չի հասնիր վերջնական եզրայանդումներու: Ամբողջ գործին մէջ լոկ մէկ տեղ Ճէյբըպարն կ'եզրակացնէ, թէ՛ «կամայ կամայ շատ յատակ եղաւ թէ ի՞նչ էր թուրքերուն նպատակը: Շատ պարզ էր: Բնաջնջել հայ ազգը, շատ ծանր շարչարանքներով՝ որքան որ կրնային՝ ջարդել»: Բայց անմիջապէս ետք կու դայ

աւելցնելու, թէ «մենք միայն կրնանք աղօթել եւ խնդրել Աստուծմէ որպէսդի զօրացնէ զանոնք իրենց շարչարանքներուն մէջ եւ պահէ զանոնք հաւատացեալ մինչեւ վերջը...» :

Մարիա ձէյբըզսերնի «Օրագրութիւնը» այժմ կու դայ իր տեղը դրաւելու իրմէ առաջ հրատարակուած բաղմամբիւ այն գործերուն քով, որոնց բովանդակութեան ճշմարտութիւնը այժմ կը փորձէ ուրանալ թուրքը՝ որպէս իշխանութիւն եւ հաւաքականութիւն : Թրքական այս ուրացումին տրուած շառաշուն ասպտակ մըն է հրատարակութիւնը այս գործին, որուն եթէ օր մը կատարուի ամբողջական եւ կատարեալ մէկ թարգմանութիւնը՝ մեծ ծառայութիւն մը մատուցուած պիտի ըլլայ Հայուն վերջին շրջանի պատմութեան լուսարանումին :

Թարգմանիչները նոյն կողքին տակ հրատարակած են նաեւ դանիւրէն բնագիրը՝ շատ հաւանաբար այն յոյսով, որ օր մը՝ դանիւրէնին լաւապէս տիրապետած մէկը կը ձեռնարկէ նոր թարգմանութեանը այս գործին, որովհետեւ՝ ինչպէս կը զրէ ներսէս նշար . Բախտիկեան՝ «Բարբախտաբար ձիպէյի մեր բարեկամներէն, դանիւրէնի ծանօթ, թոչնոց Բոյնի նախկին աշակերտներէն, Պրն . Միհրան Սիմոնեան . յօտարեցաւ միասին կատարել թարգմանութիւնը : Փորձեցինք քանի մը էջ : Փորձը բաւականին յաջող դատեց : Շարունակեցինք : Մեր թարգմանութիւնը եղաւ ազատ քարգմանութիւն :

Սրբազանը յոյս կը յայտնէ որ օր մը՝ «Երբ բնագիրը այլ լեզուով մըն ալ թարգմանուի, այն ժամանակ կ'ունենանք բառացի քարգմանութիւնը» :

Անշուշտ որ բաղձալի էր ունենալ բառացի եւ հարազատ մէկ թարգմանութիւնը գործին : Սրբազան հայրը ուրախ է կարուստէ փրկած ըլլալուն համար ձեռագիրը : Սակայն նախընտրելի պիտի ըլլար որ հակառակս այս հրատարակութիւնը ներկայացնէր հարազատ թարգմանութիւնը այն գործին, որ իր անփոխարինելի տեղը պիտի ունենայ Հայկական Տասնհինգի լուսարանումին եւ ամբողջական ընկալումին ծառայող գործերու շարքին : Ըսինք՝ պիտի ըլլար նախընտրելի, որովհետեւ կը հաւատանք որ այսպիսի գործ մը՝ ինչպիսին է Մարիա ձէյբըզսերնի օրագիրը՝ պիտի հրատարակուի լոկ մէկ անգամ, եւ դժուար թէ անոր առաջին տպագրութենէն ետք որեւէ մէկը մտածէ անոր երկրորդ եւ այս անգամ բառացի թարգմանութեամբ հրատարակութեան մասին :

Հիմա որ լոյսին տրուած է «Օրագրութիւնը», արդար է որ անոր սփռած լոյսին տակ վերատեսութեան ենթարկուի Խարբերի ու Մեղիբէի ոչ միայն քաղաքներուն, այլ անոնց ամբողջ շրջակայքին վերջին տասնամեակներու պատմութիւնը :